

TOPISHMOQLAR VA TEZ AYTISHLARDAGI REALIYALARNI
TARJIMA QILISH MUAMMOLARI (FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARI
MISOLIDA)

Usmonova Nilufar

Fransuz tili nazariy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

Tohirova Komila

FFRA 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada fransuz va o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari, xususan, topishmoq va tez aytishlarda uchraydigan realiyalarning lisoniy tabiati hamda ularni tarjima qilishda yuzaga keladigan lingvomadaniy muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotda realiyalarni tushunish va qayta ifodalashda kognitiv va fonetik to'siqlar, shuningdek, "lisoniy dunyo manzarasi" nazariyasi asosida ikki xalq madaniyatidagi o'ziga xosliklar yoritilgan.

Kalit so'zlar: realiya, tez aytish (virelangue), topishmoq, lingvokulturologiya, tarjima muammolari, kognitiv model, etnomadaniy kod.

Аннотация: В данной статье анализируются лингвистическая природа реалий, встречающихся в образцах французского и узбекского устного народного творчества, в частности в загадках и скороговорках, а также лингвокультурные проблемы, возникающие при их переводе. В исследовании освещаются когнитивные и фонетические трудности, возникающие при понимании и воспроизведении реалий, а также особенности культур двух народов на основе теории «языковой картины мира».

Ключевые слова: реалия, скороговорка (virelangue), загадка, лингвокультурология, проблемы перевода, когнитивная модель, этнокультурный код.

Abstract: This article analyzes the linguistic nature of realia found in French and Uzbek oral folk traditions, particularly in riddles and tongue twisters, as well as the linguocultural challenges that arise in their translation. The study highlights

cognitive and phonetic barriers in understanding and reproducing realia, and also explores the specific cultural features of the two nations based on the theory of the “linguistic worldview.”

Keywords: realia, tongue twister (virelangue), riddle, linguoculturology, translation issues, cognitive model, ethnocultural code.

Kirish (introduction). Topishmoq va tez aytishlar har bir xalqning milliy-madaniy xotirasini, turmush tarzini va dunyoqarashini o'zida jamlagan “kondensatsiyalangan madaniy matnlar” hisoblanadi. Ushbu janrlar matnida qo'llaniladigan realiyalar — muayyan xalqning moddiy va ma'naviy hayotiga xos bo'lgan predmetlar, tushunchalar va hodisalar nomlari — tarjimon oldiga murakkab vazifalar qo'yadi. Realialarni tarjima qilish shunchaki lug'aviy ma'no topish emas, balki xalqning “lisoniy dunyo manzarasi”ni saqlab qolishdir.

Tez aytishlarda (virelangues) asosiy yuk fonetik murakkablikka tushsa, topishmoqlarda (devinettes) u metaforik yashirish mexanizmiga asoslanadi. Ushbu maqolada fransuz va o'zbek tillaridagi namunalar asosida realialarning tarjimasidagi semantik yo'qotishlar va ularni bartaraf etish usullari tadqiq etiladi.

Metodlar (méthodes). Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Qiyosiy-kontrastiv tahlil: Fransuz va o'zbek tillaridagi realiyalar tizimi yonma-yon qo'yib o'rganildi.

Lingvomadaniy tahlil: V.N. Telia va V.A. Maslova nazariyalariga tayanib, realialarning madaniy konnotatsiyalari ochib berildi.

Strukturaviy-semantik modellashtirish: A.J. Greimasning “semiotik kvadrat” va inkor vositalari nazariyasi asosida topishmoqlar tahlil qilindi.

Kognitiv tahlil: Klod Ajèj (Claude Hagège) tomonidan taklif etilgan “fourchelangue” (til ayrilishi) va “fonetik tuzoq” nazariyasi tez aytishlar tahliliga tatbiq etildi.

Natijalar (résultats). Tahlillar shuni ko'rsatadiki, realiyalar har ikki janrda ham milliy o'zlikni ifodalovchi asosiy markerlardir.

Tez aytishlardagi realiyalar. O'zbek tez aytishlarida maishiy va gastronomik realiyalar ustunlik qiladi:

“*Tolib tandir tagidan tanga topdi*” — bunda “tandir” milliy non pishirish qurilmasi sifatida o'zbek madaniy kodi hisoblanadi.

“*Mashhura moshxo'rdani shoshib shimirdi*” — “moshxo'rda” realiyasi o'zbek oshxonasiga xos bo'lib, uni boshqa tillarga to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilishning imkoni yo'q, chunki u milliy gastronomik koddir.

Fransuz tez aytishlarida esa ijtimoiy-tarixiy va toponimik realiyalar yetakchi:

“*Les chemises de l'archiduchesse sont-elles sèches ou archi-sèches*” « archiduchesse » (arxigertsoginya) realiyasi fransuz jamiyatidagi tarixiy iyerarxiyani aks ettiradi.

“*Trois foies d'oie froids frais*” — “foie d'oie (g'oz jigari) fransuz pazandachiligining ramziy realiyasidir.

Topishmoqlardagi realiyalar. Topishmoqlarda predmetlar realiyalar orqali “yashiriladi”: O'zbekcha: “*Boshiga kiygan do'ppi (choynak)*” — “do'ppi” realiyasi antropomorfik kod sifatida choynak qopqog'ini milliy kiyim orqali jonlantiradi.

Fransuzcha: “*Que demande un magicien en boulangerie? Une baguette*” — “baguette” realiyasi polisemantik xususiyatga ega bo'lib (ham non, ham tayoqcha), fransuz milliy o'zligini til tizimida saqlaydi.

“*Qu'est-ce qui est plus grand que la Tour Eiffel...?*” — « Tour Eiffel » (Eyfel minorasi) milliy me'moriy realiya sifatida mantiqiy kontrast yaratish uchun xizmat qiladi.

Kognitiv modellar va dunyo manzarasi farqi : Topishmoqlarda realiyalar xalqning « lisoniy dunyo manzarasi » va kognitiv uslubini aks ettiruvchi asosiy vositadir. Muammo: O'zbek tafakkuri realiyalarni ko'proq antropomorfizm (insoniylashtirish) orqali idrok etsa, fransuz tafakkuri mantiqiy-funksional tavsifga tayanadi. Misol: Quyosh chiqishining « sandiq » (madaniyat elementi) realiyasi orqali « kodlanishi » o'zbek dunyo manzarasiga xosdir. Fransuz tiliga « boîte » (quti) deb o'girish Claude Lévi-Strauss aytgan « Tabiat va Madaniyat » (Nature et Culture) oppozitsiyasidagi milliy jozibani yo'qotadi.

Milliy-madaniy ekvivalentlikning yo'qligi. Ayrim realiyalar muayyan xalqning gastronomik, ijtimoiy-tarixiy yoki me'moriy hayoti bilan shunchalik bog'liqki, ularning boshqa tilda muqobili mavjud emas.

Gastronomik kodlar: Fransuzcha « *quiche* » (kish) yoki o'zbekcha « *moshxo'rda* » realiyalarini tarjima qilishda faqatgina « pirog » yoki « sho'rva » deyish xalqning « lisoniy rezervuari »ni qashshoqlashtiradi.

Polisemiya muammosi: Fransuzcha « *baguette* » realiyasi ham « non », ham « sehrli tayoqcha » ma'nosini berib, topishmoqlarda so'z o'yini yaratadi. O'zbek tilida bu ikki tushuncha turli so'zlar bilan ifodalangani sababli, tarjimada mantiqiy model buziladi.

Muhokama (discussion). Realialarni tarjima qilishda uchta asosiy muammo ko'zga tashlanadi:

Birinchiidan, fonetik moslik muammosi. Tez aytishlarda realiya tanlanishi uning semantik ma'nosidan ko'ra, tovush xususiyatiga bog'liq bo'ladi. Masalan, « *Besh mis barkash...* » tez aytishidagi « barkash » realiyasi /sh/ va /b/ tovushlari takrorini ta'minlash uchun xizmat qiladi. Uni fransuz tiliga « plateau » deb tarjima qilish ma'noni saqlasa-da, tez aytishning asosiy vazifasi — fonetik « tuzoq »ni (virelangu) yo'qqa chiqaradi. Klod Ajèj ta'kidlaganidek, bunday hollarda « fourchelangu » (til ayrilishi) effekti yo'qoladi.

Ikkinchiidan, kognitiv inversiya va stereotiplar. Topishmoqlarda realiyalar xalqning o'ziga xos tafakkur modelini shakllantiradi. O'zbeklarda osmon « *bostirma* » yoki « *sandiq* » deb tasvirlansa, fransuzlarda bu mantiqiy-funksional tavsifga tayanadi. Masalan, « *Oppoq sandiq ochildi...* » (quyosh chiqishi) topishmog'idagi « sandiq » realiyasini fransuz tiliga « *boîte* » (quti) deb tarjima qilish milliy-madaniy bo'yoqdorlikni (madaniyat va tabiat oppozitsiyasini) xiralashtiradi.

Uchinchiidan, ekvivalentlikning yo'qligi. « *Ces miches, quiches et biches...* » fransuz tez aytishidagi « quiche » (kish — ochiq pirog turi) o'zbek madaniyatida muqobilga ega emas. Uni shunchaki « pirog » deb tarjima qilish xalqning gastronomik kodini yo'qotishga olib keladi. Marie Goetz-Georges nazariyasiga

ko'ra, bunday realiyalar bolaning xotirasida "lisoniy rezervuar" hosil qiluvchi mnemonic vositalardir.

Xulosa (conclusion). Realiyalarning tarjimasida so'zma-so'z tarjima usuli deyarli samara bermaydi. Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Tez aytishlarda realiyalarni tarjima qilishda fonetik moslik (alliteratsiya) semantik ma'nodan ustun turishi kerak. Agar realiya saqlansa-yu, talaffuz qiyinchiligi yo'qolsa, tarjima muvaffaqiyatsiz hisoblanadi.

Topishmoqlarda realiyalarni tarjima qilishda milliy kognitiv modellarni (masalan, o'zbeklardagi antropomorfizm va fransuzlardagi mantiqiy-funksional yondashuv) hisobga olish zarur.

Realiyalarni tarjima qilishda funksional analogiya (madaniy muqobil topish) yoki transliteratsiya va izoh usuli eng maqbul yo'ldir. Biroq, folklor janrlarining ixchamligini saqlash uchun madaniy adaptatsiya (mahalliyashtirish) usuli ko'proq tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Abdullayev J.X. O'zbek xalq topishmoqlarining leksik-semantik xususiyatlari: Filol. fanlari nomzodi... diss. — Toshkent, 1994. — 145 b..
2. Dautuly T. et al. The Literary Function of The Tongue Twisters in The Literature of The Turkic Peoples // Journal of Ethnic and Cultural Studies. — 2026. — Vol. 13. — No. 1. — P. 228–255..
3. Greimas A.J. Sémantique structurale. — Paris: Larousse, 1966. — 262 p..
4. Hagège C. L'Homme de paroles. — Paris: Fayard, 1985. — 314 p..
5. Maslova V.A. Lingvokulturologiya: Ucheb. posobie. — Moskva: Akademiya, 2001. — 208 s..
6. Sherwood P. 180 vire-langues français. — Winnipeg: DREF, 2012. — 15 p..
7. Telia V.N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekti. — Moskva: Yaziki russkoy kulturi, 1996. — 288 s..
8. Xamzayev O.E. A Linguistic Study of Tongue Twisters // Web of Journals. — 2025. — Vol. 3. — Issue 9. — P. 40–44..

